

УДК 323.21(477)

Пробийголова Н. В.,
м. Луганськ

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

У статті визначаються та аналізуються основні напрямки процесу формування демократичної політичної культури українського суспільства. Автор стверджує, що основними напрямками розвитку демократичної політичної культури в Україні є толерантність до інакомислення, схильність до пошуку компромісу, згода (консенсус) стосовно базових ліберальних цінностей: автономність особистості, формування громадянського суспільства, забезпечення і пріоритету прав і свобод громадян тощо.

Ключові слова: людина, політика, культура, політична культура, демократична політична культура, демократія, виховання, освіта.

Питання вибору форм демократичного розвитку — одне із актуальних і гострих, з якими стикнулася українська республіка після отримання державної незалежності та суверенітету. Проблема демократії і влади як основа у державному будівництві невичерпна. Проблеми, які постали в країнах пострадянського простору у період демократичної форми організації суспільства, його політичної системи, вирішуються саме владою народу. Політична культура, яка була сформована у радянський період, виявилась непридатною для існування нових форм політичного розвитку держави. Тому постає питання: як співвідносяться політична культура і форма політичного режиму? Саме це питання є важливим предметом сучасних досліджень у всьому світі.

На думку вчених, сьогодні політична культура в Україні формується і розвивається на підставі осмислення наших реалій та під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Нині майже не існує країн, де б існувала така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси певних груп,

діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [4, с. 4]. Для України головна проблема має внутрішній характер й полягає в невідповідності сучасного стану вітчизняної суспільної політичної культури прийнятним у демократичному світі критеріям.

Процес формування демократичної політичної культури на сьогодні в нашій державі є дуже актуальним і залежить від соціально-економічного і культурного стану сучасного суспільства. Адже демократична політична культура потребує забезпечення збереження й передачі політичного досвіду новим поколінням, спадкоємності політичних інститутів, норм і цінностей. Все це сприяє створенню умов для розвитку стабільної політичної системи.

Суспільна цінність політичної культури викликала до життя велику кількість наукових досліджень з цього приводу. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що ця проблема турбує багатьох вчених. Так, процесу формування політичної культури на різних соціальних рівнях суспільства присвячено роботи таких вчених, як А. Дженусов, К. Гаджієв, М. Камалов та інших. Загальнотеоретичними проблемами політичної культури й аналізом стану та перспективами розвитку політичної культури українського суспільства займалися такі вітчизняні вчені, як В. Бебик, Є. Бистрицький, А. Лагутін, М. Логунова, В. Лісовий, Л. Нагорна, В. Ребало, О. Рудакевич, П. Шляхтун та інші.

Серед зарубіжних дослідників щодо розробки ідей політичної культури, необхідно назвати: Г. Алмонда, З. Бжезінського, С. Вербу, Є. Вятра, Дж. Голфарба, Р. Даля, Дж. Деніса, М. Дюверже, Д. Істона, Г. Лассуела, Р. Мертон, Л. Пая, К. Превітта, Р. Такерома, Дж. Томсона, Дж. Хурмана та інших.

Незважаючи на те що питанню розвитку політичної культури присвячено чимало праць сучасних вчених, на сьогодні можна виділити не вирішене раніше питання щодо процесу створення демократичної політичної культури в умовах модернізації політичної системи суспільства. Тому мета даної статті полягає в аналізі й визначенні основних напрямків процесу формування демократичної політичної культури в Україні.

Отримані наукові результати дають підставу стверджувати, що політична культура є складним, багатограним, багатоліким феноменом, в основі якого поєднано одразу дві сфери: політична та культурна. Демократична політична культура дуже відрізняється від тоталітарної або авторитарної. Досвід розвинутих демократичних країн є підтвердженням цьому. Кожна країна мала власний сценарій процесу становлення

демократичної політичної культури в залежності від історично сформованих національних умов і міжнародних обставин. Хоча незважаючи на відмінності є й загальні риси даного процесу.

Держава, яка називає себе демократичною, прагне до формування демократичної політичної культури. Не можна погодитися з думкою сучасного вченого В. Ясинської, що «перехід до демократичної політичної культури — це перехід до багатопартійності» [16, с. 57-59]. Тому що, на нашу думку, якщо в державі існує багатопартійність, це ще не означає наявності демократичного політичного режиму в державі, а відповідно, і демократичної політичної культури. Демократична політична культура, на думку сучасного вченого Г. Щедрової, крім багатопартійності, плюралізму думок, «політична культура демократії вимагає від кожного громадянина самостійності і відповідальності, визначення політичної компетентності та розвиненої правосвідомості, але головне — відносно високого морального рівня, духовної культури. Демократична політична культура — це, насамперед, сприяння демократії, участь в її розвитку, у суспільному житті, особливо в економічній та соціальній сферах» [15, с. 255].

Виникає питання, чим відрізняється демократична політична культура, які її характерні відмінності?

У сучасній політологічній літературі існує багато характеристик поняття «демократична політична культура». Так, наприклад, сучасний вчений Т. Пояркова пише, що демократична політична культура отримує цілісність характеристики через функціональні якості, які вбирають у себе потенцію інтегрування соціального життя, і проявляється в розвиненому інституті зв'язку соціуму і влади, в існуванні громадянського суспільства та інститутів місцевого самоврядування.

Іншими словами, інституційними суб'єктами формування демократичної політичної культури виступають: 1) держава (законодавчі, виконавчі і судові органи); 2) політичні партії і громадські організації; 3) громадянське суспільство [9, с. 14–15].

Демократична політична культура складається з таких елементів, які фактично не впливають на процес її функціонування і несуть здебільшого деструктивний характер. До них слід віднести релігію, утопії, міфи, ідеологічні конструкції, мистецтво.

Демократична політична культура як продукт рольової взаємодії між людьми має відкриті аспекти (зразки поведінки, що можна побачити в суспільстві) і таємні аспекти (відносини і цінності, якими володіють члени товариства і які вони передають з покоління в покоління), де символічна структура в суспільстві існує як набір кодів, які надають порядок і осмисленість інформації. Трансляція політичних цінностей через символи

може бути визначена як політичний зв'язок. Знання символіки політичного зв'язку забезпечує аналітика конкретними, емпіричними даними, що дозволяють встановити внутрішню структуру культури, яка має певну залежність від соціальної структури, а також від соціальної психології. У цьому контексті демократична політична культура є якісною характеристикою творчої адаптованості особистості в існуючих політичних відносин, яка показує, наскільки політична орієнтація громадян адекватна і впливає на задоволення потреб суспільства.

Спираючись на результати наукового аналізу, можна зазначити, що до складу демократичної політичної культури входять політичні цінності, норми, традиції, звичаї та переконання. При цьому дуже важливим для демократичного суспільства виступає показник життєздатності демократичної системи, на який впливає кількість цінностей, що підтримують члени відповідного соціуму.

Демократична політична культура передбачає наявність у суспільстві, у свідомості та поведінці індивідумів таких політико-культурологічних принципів, як толерантність, плюралізм, компроміс і консенсус. Так, демократичну політичну культуру характеризує повага до законів та інститутів влади існуючої системи, шанобливе ставлення до розбіжностей, переконання й цивілізовані методи знаходження компромісів.

Сьогодні у суспільствах держав, які йдуть по шляху демократизації, спостерігається процес політизації та міфологізації свідомості населення.

За двадцять два роки, які пройшли від отримання країною незалежності, спостерігається, хоча і дуже повільний, процес формування демократичної культури на ґрунті сучасного політичного досвіду українського народу. Цей процес поєднує в собі стихійні й організовані чинники. Аналіз наукової літератури та емпіричних досліджень дає можливість стверджувати, що організовані чинники процесу формування нової політичної культури набирають сили. Спостерігається процес, коли політичні суб'єкти усвідомлюють важливість формування й утвердження національної культури як гаранта незворотності суспільно-політичних змін і можуть реально впливати на цей процес.

Ще одним із напрямів формування демократичної політичної культури можна визначити процес міфологізації свідомості сучасного суспільства. Міф, зокрема політичний, виконує функцію відновлення соціальної картини світу, яка була порушена в період соціальних катаклізмів, викликає до життя різні мотиви, в основі яких лежить концепція «Істини». Міф може з'явитися як в анекдоті, так і в складному міфосюжеті, який відображає сучасну реальність. В основі політичного міфу завжди лежить концепція, яка розкривається завдяки різним ритуалам, символам і сприймаються людиною неусвідомлено. Політичний міф постійно знаходиться у стані будівництва. Саме такі інструментальні якості політичного міфу призводять до маніпулювання політичною елітою

масами. Розгорнутий політичний міф, який опирається на архетипи, може слугувати дуже довго у процесі боротьби за владу. Сучасний політичний міф, на жаль, не відтворює культурного простору, не дозволяє виникати міфо ритуальним співтовариствам, які можуть створити умови для подолання соціокультурної кризи в суспільстві. Тобто на сьогодні політичний міф не відповідає архетиповим конструкціям, не звертається до досвіду предків, культурної парадигми, яка існує в суспільній свідомості, незважаючи ні на що.

Наступним напрямком процесу формування демократичної політичної культури в сучасній Україні, на думку сучасних науковців, стали дезінтеграція і фрагментація, які проявляються в актуалізації проблем етнічного націоналізму, сепаратизму, автономізації етнічно однорідних регіонів, та, як наслідок, привели країну до світоглядної кризи. Фрагментація соціуму відбувається також і по лінії ідеологічного протистояння полярних політичних груп, які відстоюють несумісні один з одним суспільно-політичні проекти. Крайньою формою такого соціального розмежування виступає політичний екстремізм, передусім — міжнародний тероризм та релігійний фундаменталізм [6, с. 94].

Наявність субкультур сама по собі є явищем прогресивним, тому що однією з характерних рис демократичної політичної культури є толерантність до інакомислення, визнання за інакодумцями права відстоювати свою точку зору.

Ще одним із напрямків розвитку демократичної політичної культури, на думку вітчизняного науковця М. Дмитренка, є поява нових політико-громадських ініціатив, народження нових партій, об'єднань, асоціацій, рухів. З огляду на це, особливо актуальними є суспільні колізії, які концентруються навколо нерозв'язаності (точніше, недостатнього розв'язання) принаймні двох проблем: вибору напрямку соціально-економічного розвитку країни та загальносуспільної «інтеріоризації» статусу кожної країни. Решта проблем економічного, політичного, соціального характеру є похідними, хоча й набувають часом високої акцентуації у громадській думці, не втрачаючи, однак, рис ситуативності [5, с. 338].

Крім того, наступним напрямком процесу формування демократичної політичної культури можна вважати процес створення інститутів громадянського суспільства. Поява громадянського суспільства змінює однорідність політико-культурної структури. Діяльність інститутів громадянського суспільства приводить до подальшої трансформації існуючої політичної культури.

Неможливо залишити поза увагою й регіональний компонент політичного процесу, який визначається регіональною політичною культурою. Досягнення консенсусу стосовно базових ліберальних цінностей, тобто балансу у взаємостосунках центральних органів влади і регіонального самоврядування, приводить до формування більш високого

рівня громадянського суспільства. Процес раціонального поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів, цінностей зумовлює вибудовування розумної вертикалі влади, обов'язкове політико-правове розмежування прав і відповідальності, активне протистояння сепаратизму та дає можливість безконфліктно з'єднатися різноманітним політичним субкультурам.

Наступним напрямком процесу формування демократичної політичної культури є поява політичної культури середнього класу. Для даної культури характерна наявність прагнення до політичної і економічної стабільності, до обмеження державного патерналізму. Політична культура середнього класу неоднорідна, консервативна, націлена на підтримку рівноваги в суспільстві. Поляризація соціальних шарів суспільства привела до домінування індивідуалістичних інтересів, неприйняття правових норм, обтяженість соціальною несправедливістю, розмитістю моральних основ. Хоча сьогодні можна спостерігати процес «звуження» середнього класу, на місце якого приходять політичні субкультури олігархів, маргіналів і люмпенів і виникає оновлена політична культура громадської згоди.

Позитивною тенденцією процесу формування демократичної політичної культури є поява визначальної системи цінностей. Простежується трансформація існуючої системи цінностей, яка стає необоротною. Лише в деяких областях цей процес гальмується, але він є нестійкий, з неодмінною оглядкою у минуле.

Виховання демократичної політичної культури в суспільному житті України може бути успішним завдяки залученню інтелігенції до цієї справи на широкій суспільній основі. Саме в такий спосіб розвивалася національна демократія в Чехії, Швейцарії, Польщі, країнах Балтії.

Отже, демократична політична культура є досить складною системою, ядром якої слугують базові цінності лідерів і соціуму. Ці цінності, як правило, не усвідомлюються, але саме вони є стрижнем людської складової будь-якої організації. Цінності не тільки можуть виявлятися в поведінці і мові, вони визначають шлях до розвитку демократії.

Авторитарні тенденції, на нашу думку, можуть бути пояснені тим, що випадки, коли зміни в самій організації або в середовищі виходять за межі минулого досвіду, приводять до того, що суспільно-політична система якийсь час інерційно намагається реагувати звичним чином, виходячи зі старих міфів, і це може в нових умовах призводити до помилок, бути неадекватним.

Сучасний момент можна визначити як початок усвідомлення неадекватності дій влади проблемам соціуму. Дійсно, зубожіння основної частини соціуму на тлі зростання багатства еліти не може не приводити до зростання напруження. Проте потрібно враховувати, що цінності сучасного українського суспільства такі, що всі міфи і правила роблять єдино можливим способом авторитарне реагування на реальність.

Але той факт, що потенційний рівень зберігає різноманіття цінностей, залишає шанс на зміни в результаті внутрішніх і зовнішніх процесів. Саме ця обставина дозволяє соціуму виживати та дає можливість управляти розвитком культури, будувати демократичну політичну культуру.

Література

1. Бебик В. М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. — К. : Укр. НДІ проблем молоді, 1996. — 112 с.
2. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України / В. Горбатенко // Політичний менеджмент, 2007. — № 3 (24). — С. 9—12.
3. Гриценко В. П. Социальная семиотика [Текст]. / В. П. Гриценко — Екатеринбург, 2006. — 244 с.
4. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політична думка. — 2000. — № 1. — С. 4—8.
5. Дмитренко М. А. Тенденції розвитку політичної системи України / М. А. Дмитренко : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції [«Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі»], (Київ, 8-9 лютого 2006 р.) / укл. Г. О. Нестеренко [ра ред. В. П. Беха]. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. — 364 с.
6. Козлачков Д. В. Трансформация политической культуры общества в условиях современной России [Электронный ресурс]: дис... кандидата социологических наук : 23.00.02 / Д. В. Козлачков — 121 с. — Саратов, 2005.
7. Морозова О. О. Трансформація політичної системи під впливом політичної культури : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції [«Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі»], (Київ, 8-9 лютого 2006 р.) / укл. Г. О. Нестеренко [ра ред. В. П. Беха]. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. — 364 с.
8. Плаггенборг Шт. Революция и культура. Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма ; [пер. с нем. Ирины Карташевой] / Шт. Плаггенборг. — СПб. : Журнал «Нева», 2000. — 416 с.
9. Пояркова Т. К. Демократія як технологія наближення до ідеального суспільного устрою / Т. К. Пояркова // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. — № 15. — К. : Знання України, 2003. — С. 14—154.
10. Радченко О. В. Вплив політичної культури на формування та розвиток державно-владних режимів / О. В. Радченко
11. Романюк О. Про взаємообумовленість процесів розбудови української суверенної державності та посттоталітарної трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] : (за матеріалами XII Харківських політологічних читань) / О. Романюк // Українська державність: становлення, досвід проблеми : 36. наук. ст. — Харків : Право, 2007. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/news/news.php3?id=189&tpid>
12. Фисун А. Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для «четвертой волны» демократизации / А. Фисун // Ойкумена : Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-

- экономических систем и цивилизаций. — Выпуск 5. — Харьков, 2007. — С. 123—137.
13. Шайгородський Ю. Проблема цінностей у контексті сучасності [Електронний ресурс] / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2008 — № 6 (33). — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent>
 14. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2008. — Спецвипуск. — С. 126—135.
 15. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти. Монографія / Галина Петрівна Щедрова. — Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2009. — 308 с.
 16. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму : дис... кандидата політ. наук : 23.00.03 / В. С. Ясинська. — Київ, 2004. — 186 с.
 17. Paul R. Critical Thinking Handbook [Електронний ресурс] / R. Paul, A. Binker. — Somota State Uni., 1987. — Режим доступу : <http://ifes. ieee.org./russian/depository/v 9>.

В статье определяются и анализируются основные направления процесса формирования демократической политической культуры украинского общества. Автор утверждает, что основными направлениями развития демократической политической культуры в Украине является толерантность к инакомыслию, склонность к поиску компромисса, согласие (консенсус) относительно базовых либеральных ценностей: автономность личности, формирования гражданского общества, обеспечения приоритета прав и свобод граждан и др.

Ключевые слова: человек, политика, культура, политическая культура, демократическая политическая культура, демократия, воспитание, образование.

The paper identifies and analyses the main directions of the process of formation of a democratic political culture in Ukrainian society. The author argues that the main directions of the development of democratic political culture in Ukraine is tolerance to dissent, the tendency to search for a compromise, consent, consensus) basic liberal values: the autonomy of personality, formation of civil society, забезпечення the priority of rights and freedoms of citizens and other

Keywords: people, politics, culture, political culture, democratic political culture, democracy, education, education.

Пробийголова Наталія Володимирівна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Чемшит О.О.